

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

5. KULTIVACE MLUVENÝCH PROJEVŮ ŽÁKŮ A PROBLEMATIKA HLÁSKOSLOVÍ V UČIVU 1. STUPNĚ ZŠ

- Kultivace mluvených projevů žáků (spisovná výslovnost, zvukové prostředky souvislé řeči).
- Sluchová analýza a syntéza slov v předškolním vzdělávání a v 1. ročníku ZŠ jako příprava na nácvik čtení a psaní.
- Hláskosloví na 1. stupni ZŠ (vyvozované termíny a jejich vymezení, vhodné aktivity, pomůcky).
- https://didaktikamj.upol.cz/index.php/studijni_materialy?id=304 (prezentace Zvuková stránka jazyka na 1. stupni ZŠ)
- <https://didaktikamj.upol.cz/index.php/zvukov%C3%A1%20str%C3%A1nka%20jazyka?id=365> (jen oddíly uvedené v osnově okruhu)

Kultivace mluvených projevů žáků (spisovná výslovnost, zvukové prostředky souvislé řeči)

- Se zvukovou podobou řeči se žáci seznamují dříve než s pravidly pravopisu. Výslovnost slov si osvojují ve chvíli, kdy si slovo integrují do slovní zásoby.
- **Kultivace mluveného projevu není snadná.** Zatímco k napsanému projevu se můžeme opakovaně vracet, zpětně ho upravovat a opravovat, to, co jednou zaznělo, se nadá vzít zpátky. Pro možnost pozdější analýzy mluvených projevů je vhodné využívat zvukové záznamníky, díky nimž si žáci mohou svůj projev dodatečně poslechnout. Při poslechu vlastního projevu si mohou všimnout nedostatků, které během projevu nevnímají a nejsou si jich proto vědomi. Předem připravené zvukové záznamy mohou sloužit jako ukázky vhodného i nevhodného využívání zvukových prostředků či jako ukázky spisovné i nespisovné výslovnosti.
- **Korekci mluvených projevů žáků provádíme velmi citlivě,** neboť je pro ně obtížné hlídat současně formu i obsah projevu. V hodnocení vyzdvihujeme spíše správnost (např. pečlivou výslovnost) a vhodnost použitých zvukových prostředků.
- U žáků **korigujeme výslovnost nedbalou/pohodlnou** (vynechávání některých hlásek, např. [moe místo moje]) a **výslovnost nesprávnou.** V důsledku špatné techniky řeči či nesprávnému nastavení mluvidel může docházet **ke vzniku logopedických vad**
 - o nejčastěji **sigmatismus** (nesprávná výslovnost sykavek)
 - o **rotacismus** (nesprávná výslovnost r)
 - o **rotacismus bohemicus** (nesprávná výslovnost ř)
 - o **lambdacismus** (nesprávná výslovnost l).
- Správná výslovnost i vhodné využívání zvukových prostředků souvislé řeči je důležité pro správný pravopis. Nesprávné využívání může vést k pravopisným chybám.
- **Kvalita výslovnosti, případné vady a jiné problémy řeči.** Výslovnost by měla být „vyčištěna“ před nástupem do základní školy, v opačném případě by měla být rodině doporučena návštěva logopeda.
- V mluvených projevech si dále všímáme **vhodnosti využívání zvukových prostředků souvislé řeči,** jejichž nesprávné používání přiměřeně a nenásilně korigujeme.
 - o Z prostředků frázování jde především o **kladení slovního přízvuku** a vhodné **využívání pauz**
 - o Z prostředků modulace se zaměřujeme hlavně na **intonaci, sílu hlasu a tempo řeči.**
 - o U starších žáků se zaměřujeme na **funkční využívání zvukových prostředků souvislé řeči jako výrazových prostředků.**
- **Cílem je seznámit žáky se spisovnou normou a vést je k adekvátnímu využívání zvukových prostředků vzhledem ke komunikačnímu záměru.**

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

- **Faktory ovlivňující výcvik mluvených projevů**
 - o Mluvený projev může ovlivňovat **kvalita sluchu a sluchové percepce**.
 - o Dále jsou to nespisovné vzory v jazykovém prostředí žáka, např. vliv **místního nářečí** nebo **obecné češtiny**. Učitelé by měli být seznámeni s tím, v čem se místní mluva odlišuje od normy, a těmto odchýlkám věnovat při výcviku větší pozornost.
- **SPISOVNÁ VÝSLOVNOST – Spisovná výslovnost (ortoepie)** je souhrn zásad užívání hlásek v souvislé řeči, jejich změn v rámci slova a výpovědi, a také zásad přízvukování, intonace apod.
 - o **Většina českých hlásek odpovídá konkrétním grafickým znakům (písmenům)** (např. *pes* [pes], *kočka* [kočka]). U **samohlásek rozlišujeme také jejich délku**, která od sebe někdy odlišuje podobná slova (např. *kára* × *kárá*).
 - o Vztah mezi grafickou a zvukovou stránkou však není vždy tak jednoduchý (např. *děvče* [d'efče], *zpěv* [spjev]).
 - o K nejčastějším fonetickým jevům, u nichž dochází k rozporu mezi zvukovou a grafickou stránkou, patří **asimilace znělosti**, dále pak **elize**, **epenteze**, **proteze**, **metateze**.
 - o Tyto hláskové změny mohou mít podobu spisovné i nespisovné výslovnosti.
 - o **K asimilaci (spodobě) znělosti** dochází u shluků párových souhlásek, u nichž díky tomu dochází k vzájemnému ovlivňování znělosti. Asimilace může být:
 - **progresivní (postupná)** – mění se znělost druhé hlásky podle první (→) (např. *svátek* [sfátek]),
 - **regresivní (zpětná)** – druhá hláska ovlivňuje znělost první (←) (např. *sbírat* [zbírat]),
 - **artikulační** – dochází ke změně místa tvoření hlásky (např. ve slově *tango* [tango] je vlivem zadopatrového *g* vysloveno taktéž zadopatrové *ŋ* místo zubodásňového *n*).
 - o Pečlivě vyslovujeme také **zdvojené hlásky** na morfologickém švu, a to zvláště v situaci, kdy existují podobná slova, u nichž hlásky zdvojeny nejsou (např. *racci*, *nejjasnější*, *poddaný* × *raci*, *nejjasnější*, *podaný*). V těchto případech by vlivem nesprávného vypuštění hlásek mohlo dojít ke změně významu slov.
 - o Některé hláskové shluky při výslovnosti zjednodušujeme (např. [prázňiny, měký, Ana, víťeství, srce]. Tato hlásková změna se nazývá **elize**.
 - o Nespisovná je např. výslovnost [kanička] místo [tkanička], [japko] místo [jablko] nebo [kerí] místo [kterí].
 - o **Zdvojené samohlásky (hiáty)** na morfologickém švu se někdy vyslovují s přímým přechodem (např. *poučný* [poučnǐ]), někdy s rázem (např. *modrooký* [modroʔokǐ]), nebo se mezi ně vkládá hláska *j* (např. *fialka*, *milion* [fijalka, milijon]). Poslední varianta je příkladem **epenteze**.
 - **Epenteze** je hlásková změna, k níž dochází v situaci, kdy jsou si sousedící hlásky artikulačně blízké, proto se hůře vyslovují. Pro snazší výslovnost mezi ně proto vkládáme jinou hlásku (např. *sedm*, *osm* můžeme spisovně vyslovit také ve variantách [sedum, osum]. V nářečí se objevuje nespisovná epenteze např. ve slovech *lžička* [lžička] a *krk* [kerk]).
- **ZVUKOVÉ PROSTŘEDKY SOUVISLÉ ŘEČI** – dokáží zvukově prokreslit a zvýraznit obsah promluvy, vyjadřují i osobní zaujetí. Přehnané využívání jazykových prostředků označujeme jako **afektovanost**, opakem je pak **monotónnost řeči**.

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

- **Prostředky frázování** – jsou **slabiky, mluvní takty, taktové skupiny, slovní přízvuk, pauzy**.
 - **Slabika** je nejmenší zvuková jednotka souvislé řeči.
 - Slabiky jsou tvořeny **hláskami**.
 - Jádrem slabiky tvoří vždy hlásky znělé, přičemž se jedná především o samohlásky (např. *krab*, *vlak*), při jejich absenci tvoří jádro slabikotvorné hlásky, což je nejčastěji *r* (např. *krb*), dále *l* (např. *vlk*), případně i *m* (např. *osm*) či hlásky jiné atd.
 - Zbytek slabiky tvoří souhlásky. Část před jádrem slabiky se nazývá **prétura** (např. *krab*), část za jádrem je **koda** (např. *krab*). Podle toho, zda slabiky mají naplněnou kodu je dále členíme na **otevřené** (koda je prázdná, např. *po*) a **zavřené** (např. *pod*).
 - **Přízvuk** je zvukové zdůraznění slabiky nebo slova oproti jiným slabikám či slovům. **Slovní přízvuk** signalizuje hranice slov, proto je v češtině obvykle na první slabice.
 - Spojením přízvučné slabiky s několika nepřízvučnými vznikají **mluvní (přízvukové) takty** (např. | 'Přijdeme a | 'uvidíme. |, nebo | 'Přijdeme | a 'uvidíme. |, nebo nejméně pravděpodobná varianta | 'Přijdeme | 'a | 'uvidíme. |). Spojením více mluvních taktů vznikají **taktové skupiny**.
 - Střídání přízvučných a nepřízvučných slabik, tedy sled mluvních taktů, vytváří **rytmus řeči**.
 - **Pauzy** vznikají často z fyziologické potřeby nadechnout se (**pauzy fyziologické**). Pauzy mohou sloužit také jako prostředek zdůraznění (např. *Vítězem se stává {pauza} Marek!*) či jako prostředek získání pozornosti (např. odmlka ve výkladu učitele).
- **Prostředky modulace** – jsou **větný přízvuk, větná melodie, tempo řeči, barva hlasu, síla hlasu**.
 - **Větný přízvuk** slouží ke zdůraznění konkrétní informace ve větě (např. *Ukážu ti "hezčí tričko."*).
 - **Větná melodie** je změna výšky hlasu v průběhu melodie. V kontextu vět hovoříme o **intonaci**. Věty oznamovací, rozkazovací a přací mají intonaci klesavou (**kadence**). Věty tázací zjišťovací mají intonaci stoupavou (**antikadence**). Věty tázací doplňovací mají intonaci stoupavě klesavou. Na konci větných úseků, kde taktéž mírně klesáme hlasem, hovoříme o **polokadenci**.
 - **Tempo řeči** je rychlost řeči, tedy počet vyslovených slabik za určitou časovou jednotku. Tempo řeči je proměnlivé v závislosti na konkrétním mluvčím, situaci, stylu a funkci projevu atd.
 - Přírozená **barva hlasu** je dána fyziologicky (závisí na podobě mluvních orgánů i rezonančních prostor), ale může být ovlivněna také jinými faktory (např. únavou, psychickým stavem jedince atd.).
 - **Síla hlasu** záleží na amplitudě rozkmitu hlasivek. Mění se díky slábnutí výdechového proudu. Změna síly hlasu se uplatňuje jako součást přízvuku.

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

Sluchová analýza a syntéza slov v předškolním vzdělávání a v 1. ročníku ZŠ jako příprava na nácvik čtení a psaní

- Při nácviku čtení se vychází z analýzy slov a jejich rozkladu na jednotlivé části (slabiky a hlásky), které se poté znovu skládají do slov (dochází tedy k jejich syntéze). Potřeba rozvoje schopnosti analýzy a syntézy slov se akcentuje ještě před samotným nácvikem čtení, kdy se soustředíme na **analýzu a syntézu zvukovou**.
- Tento proces postupného rozkládání a skládání slov na slabiky a hlásky v podstatě kopíruje ontogenetický vývoj řeči, tedy to, jak se rozvíjí řečové schopnosti od narození.
 - o Dítě nejprve opakuje zvuky, hlásky, poté slabiky, nakonec slova a z nich tvoří věty. Po této postupné syntéze pak začíná obrácený postup analýzy slov.
 - o Kolem 4. roku života si dítě začíná uvědomovat to, že slova jsou složena ze **slabik**, slovo dokáže vyslabikovat, slabiky vytleskat a spočítat.
 - o Kolem 5. roku života začíná diferencovat také **hlásky**, dokáže vyhláskovat slabiku i celé slovo.
 - o Tyto dovednosti jsou předmětem zájmu předškolního vzdělávání, které se v rámci rozvoje sluchového vnímání zvukové analýze a syntéze také věnuje.
- Nácvik **zahajujeme nejprve analýzou slov, tzn. rozkladem slova na slabiky** (dítě uslyší slovo *MÁMA* → rozloží ho na slabiky *MÁ-MA*) a **syntézou slabik do slov** (*MÁ-MÁ* → *MÁMA*). Dále pokračujeme **analýzou slabik, tzn. rozkladem slabik na hlásky** (*MÁ* → *M-Á*) a **syntézou hlásek do slabik** (*M-Á* → *MÁ*). Při nácviku začínáme slabikami otevřenými krátkými, pokračujeme slabikami otevřenými dlouhými, dále slabikami zavřenými.
- Po této fázi začínáme **vyvozovat jednotlivá písmena**, která spojujeme s konkrétními hláskami. Zvukovou analýzu a syntézu tak propojujeme se **zrakovou analýzou a syntézou písmen**.
- Žáky vedeme k **pochopení vztahu písmeno-hláška**. Opět začínáme nejprve se slabikami otevřenými krátkými, pokračujeme slabikami otevřenými dlouhými, dále slabikami zavřenými. Následně přidáváme slabiky s dvojhláskami, slabiky se souhláskovými shluky, slabiky se slabikotvornými hláskami, slabiky *di, ti, ni, dy, ty, ny* a následně slabiky *dě, tě, ně*.

Hláskosloví na 1. stupni ZŠ (vyvozované termíny a jejich vymezení, vhodné aktivity, pomůcky)

- **Žák 2. ročníku ZŠ** by měl umět operovat s následujícími **termíny a pojmy**, přičemž by měl umět **pracovat s nabídnutými příklady, příklady vyhledávat v textu** či je samostatně **uvádět**:
 - o **SLABIKA, SLABIKA KRÁTKÁ / DLOUHÁ**
 - o **SLOVA JEDNOSLABIČNÁ / DVOJSLABIČNÁ.../ SLOVA NESLABIČNÁ**
 - o **HLÁSKA a PÍSMENO**
- v rámci klasifikace hlásek: **SAMOHLÁSKY KRÁTKÉ / DLOUHÉ; DVOJHLÁSKY; SOUHLÁSKY TVRDÉ / MĚKKÉ / OBOJETNÉ; SOUHLÁSKY PÁROVÉ; SOUHLÁSKY SLABIKOTVORNÉ**
- Znalost jednotlivých druhů hlásek a rozlišení slabik by měl umět demonstrovat při grafickém **SLABIČNÉM A HLÁSKOVÉM ROZBORU STAVBY SLOVA**. Grafická schémata jsou využívána také pro **ZÁZNAM SLABIK KRÁTKÝCH a DLOUHÝCH**.
- Očekávané výstupy Jazykové výchovy jsou v RVP ZV (2023) zformulovány následovně:
 - o **1. období: ČJL-3-2-01 Žák rozlišuje zvukovou a grafickou podobu slova, člení slova na hlásky, odlišuje dlouhé a krátké samohlásky.**
- **Hláskování (fonologie)** – zkoumá zvukovou stránku přirozeného jazyka
- **Vyvozované termíny a jejich vymezení**:
 - o **Hláška** – nejmenší zvuková jednotka řeči; může být samohláška nebo souhláška.
 - o **Písmeno** – grafický znak, kterým zapisujeme hlásku; počet písmen a hlásek ve slově se může lišit.
 - o **Slabika** – základní rytmická jednotka slova, tvořená samohláskou nebo slabikotvorným r/l.
 - o **Samohlásky** – hlásky, které lze zpívat; dělí se na krátké (a, e, i, o, u) a dlouhé (á, é, í, ó, ú, ů).
 - o **Dvojhásky (diftongy)** – kombinace dvou samohlásek vyslovovaných jako jedna hláška (např. ou, au, eu).

DIDAKTIKA ČESKÉHO JAZYKA

OKRUHY PRO DOMÁCÍ PŘÍPRAVU S OSNOVOU A STUDIJNÍMI ZDROJI

- **Souhlásky** – hlásky, které nelze zpívat; dělí se na znělé, neznělé a obojetné.
- **Slabikotvorné hlásky** – souhlásky r a l, které mohou tvořit slabiku bez samohlásky (např. ve slově "krk").
- **Slabika otevřená/zavřená** – otevřená končí samohláskou (např. "má-ma"), zavřená souhláskou (např. "pes").
- **Slabika přízvučná/nepřízvučná** – přízvučná je vyslovena důrazněji, nepřízvučná méně důrazně.
- **Slabičná a hlásková stavba slova** – analýza slov na slabiky a hlásky pro lepší porozumění jejich struktuře.
- **Vhodné aktivity:**
 - **Hra na slabikování:** Žáci tleskají nebo skáčou podle počtu slabik ve slově.
 - **Rozlišování hlásek:** Procvičování rozpoznávání znělých a neznělých souhlásek pomocí poslechu a výslovnosti.
 - **Tvorba slov:** Skládání slov z písmen nebo slabik, hledání slov s danou hláskou.
 - **Slabikotvorné hlásky:** Cvičení na rozpoznání a správnou výslovnost slabikotvorných r a l.
 - **Dvojhlásky:** Vyhledávání slov obsahujících dvojhlásky a jejich správná výslovnost.
- **Pomůcky:**
 - **Kartičky s písmeny a slabikami:** Pro skládání slov a procvičování hláskové a slabičné struktury.
 - **Obrázkové karty:** Spojení obrázku se slovem pro lepší zapamatování a porozumění.
 - **Kolo štěstí:** Hra na procvičení hlásek a slabik formou otázek a odpovědí.
 - **Domečky pro slabiky:** Vizualizace slabičné struktury slov.
 - **Pexeso s hláskami a slabikami:** Paměťová hra na procvičení rozpoznávání a spojování hlásek a slabik.